

Grekleriň skandinawlaryň Odini bolsa, türkleriňem Ülgeni, Erligi, Umaýy bar...

Category: Edebi makalalar, Kitapcy

написано kitapcy | 26 января, 2025

Grekleriň Zewsi, skandinawlaryň Odini bolsa, türkleriňem Ülgeni, Erligi, Umaýy bar... GREKLERİŇ ZEWSI, SKANDINAWLARYŇ ODINI BOLSA, TÜRKLERİŇEM ÜLGENI, ERLIGI, UMAÝY BAR:

AZ BILINÝÄN TÜRK MİFOLOGİÝASYNYŇ DETALLARY

Edebiýat mugallymy, edebiýatşynas Merwe Kökeniň täze çapdan çykan «Türk mifologiyasy» kitabı türkleriň yslamdan öñ ynanan hudadylary we adatdan daşary güýçleri barada gyzykly maglumatlar berýär.

Türk mifologiyasynda erbetligiň hudaýy Erlik (çepde). Aýallaryň, çagalaryň, haýwanlaryň penakäri aýal hudaý Umaýy şekillendirýän suratyň awtory Nuraý Bilgili / Erligiň suraty: facebook.com/Türk mifologiyasynyň taryhy / Umaýyň suraty: Twitter @NurayBLGL1)

Zews, Gerkules, Afroditä diýlende, adamlaryň köpüsi bularyň nämedigini azda-kände bilyärler.

Hristianlykdan öñki paganistik ynanjyň agalyk süren döwürlerinde gadymy grekleriň hudaýlaryna degişlidigine ynanylýan we biziň günlerimizde grek mifologiyasyndan aýrylmaz bölegi bolup galan bu atlar şindizem Türkiye ýaly ýurtlarda birnäçe kafe-baryň, hususy kärhananyň atlaryny göterýär.

Şeýle-de soňky ýyllarda b.e.öñki IX-X asyrlarda Ýewropanyň kenarlaryny talan wikingler baradaky kinofilmleriň köpelmegi bilen skandinaw mifologiyasynyň gahrymanlary bolan Odindir Toryň atlarynyňam Zews ýaly tanalmagyna getirdi.

Skandinaw we german mifologiyasynda bar bolan «elfler» atly periler-de «Ýüzükleriň hökümdary» kinofilm mi bilen dünýäniň çar künjünde tanaldy.

Taryhda her jemgyýetiň özüne görä mifologiyasy, hekaýatlary baram bolsa, bularyň köpüsi grek, müsür ýa-da skandinaw mifologiyasy ýaly tanalyp durlanok.

Mifologiya sözünüň manysy boýunça mifleriň (adatdan daşary güýçlerdir adamlar baradaky toslanan kyssalar, halk hekaýatlary), döreýişlerini, manylaryny düşündirýän ylmyň aýratyn ugry.

Düýpli taryhy geçmişi bolan türkleriňem mifologiyasy bolupdyr. Edebiyat mugallymlygynyň daşyndan edebiýat, taryh ýaly ugurlarda ylmy-barlag işlerini geçiren, osmanlydan latyn elipbiýine birnäçe terjimeleri eden Merwe Kökeniň «Karakarga» neşirýatyndan täzelikde çapdan çykan «Türk mifologiyasy» kitabynda türki halklaryň aýratynam yslamdan öñki ynançlarynda ýer alan hudaýlara we adatdan daşary güýçlere degişli maglumatlar bar.

Merwe Kökeniň «Türk mifologiyasy» kitaby türkleriň yslamdan öñki ynançlary barada hem maglumatlary dykgatymza ýetirýär

• **Türk mifologiyasynyň kän bilinmeýändiginiň iki sebäbi**

Kitaby barada berlen soraglara jogap beren Merwe Köken başga döwletleriň mifologiyasyna garanda türk mifologiyasy baradaky çeşmeleriň çäklidigini aýdýar.

Köken türk mifologiyasynyň grek, müsür, nors (skandinaw) mifologiyalaryna garanda az tanalmagyny-da türkleriň has köp ýurtlara ýaýramagyna we yslam dinine girmekleriniň yzyndan türkleriň yslamdan öñki döwürlere degişli maglumatlary ýazgy etmändiklerine, hatda bu medeniýetiň doly ýatdan çykarylmagy üçin tagalla edilendigine baglanyşdyrýar.

Geçirilen meýdan barlaglarynyň türk mifologiyasynyň merkezindäki türk medeniýetiniňem az hasaplap bolmajak möçberdedigini görkezendigini aýdýan Köken ylmy işiniň bu ugra gyzyklanma bildiryän adamlara girelge bolup biljek derejedäki kitapdygyny aýtdy.

Türk dessanlaryndan daşgaryn Kökeniň kitabynda gürrüň berilýän gadymy türk hudaýlary we mifologiki gahrymanlary şular:

Gök tañry ynanjynda şamanlaryň uly roly bardy
• **Älem-jahanyň eýesi Gök tañry (Kök Tañry)**

Gök ýüzi hudaýyň, aýal hudaýyň, olaryň kömekçileriniň ýasaýan ýeri. Asman ýarym şar şeklinde göz öňüne getirilipdir. Şaman ynanjyna görä on alty gatdan ybarat. Gök yüzünüň garawullary ikikelleli bürgütler.

Gök tañry (Asman hudaýy) on altynjy gatda oturan iň ýokary derejeli hudaý. Ol bütin älem-jahana hökmüni ýöretmek bilen birlikde älem-jahanyňam döremegiň sebäpkäri. Ondan başga birnäçe ruhy, hudaýy we zenan hudaýy özünde saklaýan gögүn ýüzi mukaddes saýylýar.

Şonuň üçinem çadyrlaryň ýokarsynda kiçijik ys (tüýnük) goýulýar. Munda gögүn ýüzüne we Gök tañra yşarat bar.

• **Gök tañry üçin ýaş gyzlaryň gurban edilendigi aýdylýar**

Gadymy türkler Gök tañra bolan hormat-sylaglaryny bildirmek üçin ganly ýa-da gansyz gurbanlyklary edipdirler.

Gurban edişlik çäresi türkler tarapyndan mukaddes saýylýan buk

agajynyň ýanynda geçirilipdir, çärä şamandan has köp «Aksakal» ady berilen ýaşuly ýolbaşylyk edipdir.

Gurban edilen malyň gany ýere damdyrylmandyr, eger ýere gan degse mukaddesligiň bozuljakdygyna ynanylypdyr, işlerini dynanlaryndan soñ süňkler ýakylypdyr.

Bu çärä aýallar we çagalar gatnaşdyrylmandyr.

Köken kitabynda has ırki döwürlerde ýylds bir gezegem bolsa, Gök taňry üçin ýaş gyzlaryňam gurban edilengi, jesetleriň ýakylandygy barada gep-gürrüňleriň bardygyny aýdýar.

- **Gün we Aý taňrysy:**

Bu iki at hem asman bilen baglanyşykly bolandygy sebäpli mukaddesleşdirilipdir. Hytaý çeşmeleri hun hökümdarynyň her gün irden güne tagzym edendigini (güne salam bermek däbi - t.b.) hanar berýär, käbir uýgur ýazgylarynda hem Aý taňrysy düşünjesi gabat gelýär.

- **Ak ene / Ene Maýgyl**

«Ak ene» diýlibem tanalýan, taňry Ülgene «Ýaradylyş» dessanynda dünýäniň ýaradylma ylhamyny beren mukaddes zenan ruh. Suwuň çuňluklarynda ýasaýar.

*Orta Aziýadan tapylýan taryhy eserlerde türk mifologiyasyna
degişli yzlaram bar*

• **Gök tañry bilen deň funksiýa eýe tañry Ülgen**

Köp sanly birmeňzeş pikire görä, Gök tañrynyň wagtyň geçmegini
bilen funksional taýdan deň derejede galdyrylan, emma ady
üýtgedilen görnüşi.

Ülgen wagtyň geçmegini bilen Gök tañrynyň ýerini alypdyr.
Dogalarda Ak Aýaz, Aýaz han ýaly atlar bilenem onuň ady
tutulýar.

Iň esasy kömekçileri Maýdere, Mangydyşere bolan Ülgrniň Utguçy
atly ilçisi-de bar.

Ülgeniň sany ýedi bilen dokuzyň arasynda üýtgeýän ogul-gyzlary
bar, olar asmanyň dürli gatlarynda ýasaýar. Gyzlarynyň ýörite
atlary ýok, olara umumy «Ak gyzlar» diýilýär we olar şamanlara
ylham berýär.

Ogullarynyň ady bolsa Garagus, Garşy, Pura han, Burça han,
Ýaşyl han. Bularyň içinden Garşyny has eý görüpdir.

Ülgen üçin geçirilen gurbanlyk çärelerinde Gök tañra edilenden

tapawutlylykda boz aýgyr öldürilipdir. Çäräni şaman dolandyrypdyr.

• Ülgeniň kömekçi ruhlary

Ýaýyk: Wezipesi habar gatnatmak bolandygy üçin käbir ýerlerde «enem ýaýyjy» (çapar») hem diýilýär.

Suýla: Günüň gyryndysyndan emele gelendigine ynanylýan mukaddes maýa adamlara elmydama ýagşylyk edipdir.

Garlyk: Duman bilen birlikde ady tutulýan Suýlaňka meñzes wezipesi bolan kömekçi ruh. Oňa doga edilende, bir bacadan howa suw sepelenýär.

Utguçy: Adynyň manysy güler yüz bilen garşylaýan diýmek. Ülgeniň ilçisi ýagdaýyndaky bu ruh ýer ýüzüne inmän, hemiše asmanda gezýär.

• Aýallaryň, çagalaryň, haýwanlaryň goragçysy Umay

Altaýlarda zenan aýratynlyklaty bilen tanalan hudaý, mifiki ene hökmünde baha berilen güýç. Onuň ady göktürk ýazgylarynda geçýär.

(H)Umaý aýallary, çagalary, haýwanlary goraýan hudaý hasaplanypdyr.

Käbir jemgyyetlerde «Sary ene» diýlibem tanalypdyr. Hatda biziň günlerimizde tagtaçy türkmenleriniň arasynda ýaýran «Sary gyzyňam» şu ynançdan gelýändugi pikir edilýär.

Ok-ýaý bilen şekillendirilmeginiň iň esasy sebäbi, çagalary erbet ruhlardan goraýandygyna ynaylmagynda.

• Yer astynyň häkimi, erbetligiň taňrysy Erlik

Erbetligiň taňrysy Erlik we onuň kömekçi ruhlary bilen birlikde ady tutulýan ýer astynyň, tümlügiň simwolydyr.

Tümlükler älemi ýedi ýa-da dokuz gat görnüşinde şekillendirilipdir. Ýer astyndaky erbet ruhlaryň şamana gara tilkiniň sypatynda görünýändigi pikir edilipdir.

Ýeriň asty köplenç erbet ruhlaryň gidýän «Tamug» dowzahy

hökmünde-de beýan edilipdir.

Erligiň garaoglanlar diýilýän ogullarynyň atlary we missiýalary şeýle:

Garaş han: Garaňkylyk bilen simwolizirlenen hudaý. Berdaşly we güýçli Garaş hanyň gara ýylanlary bolupdyr we gijesine höküm sürüpdir.

Kereý han: Ýer yüzünüň araboza r hudaýy. Agzalalyk tohumyny ekmegi bilen tanalypdyr.

Matyr han: Daş bilekli ediliп şekillendirilen Matyr han gaýduwsyzlygy bilen tanalypdyr.

Kömür han: Şaman bilen Erlik hanyň arasynda araçylyk edýändigine ynanylypdyr. Kömür ýaly gara sypatda şekillendirilipdir.

Syngayý han: Garjaşyklyk döredýändigine ynanylypdyr.

Padyş-Pyý han: Ýer yüzünü heläkçiliklere, ýokanç kesellere we tebigy betbagtylyklara iterýän hudaý hasaplanypdyr.

Ýabaş han: Ady bulagaýlyk, hülgentlik bilen tutulan hudaý.

Demir han: Ýeke gözli Demir han demirciliğin hudaýy hasaplanypdyr. Ýer-sue hudaýlaryndan Ýo-Kan atly ogly bolupdyr.

Uçar han: Şum habarlary getirmegi bilen tanalypdyr. İçalyçylygy hudaýy hökmünde-de hasaplanypdyr.

• **Ýer-suw hudaýlary haýsylardy?**

Ýo-Kan: Ýer ruhlarynyň iň güýçlüsi bolan Ýo-Kan ýeriň goragçylygyny-da edipdir.

Talaý han: Deñizleriň we derýalaryň howandary bolan Talaý han birnäve tarapy bilen grek hudaýy Poseýdony ýatladýar.

Baý Baýanaý: Awçylaryň goragçysy bolan bu ruh gök yüzünüň

gündogarynda oturypdyr.

Adam han: ynsanlary goraýan hudaý.

Şalyk han: Awçylyk bilen baglanyşykly Şalyk hanyň örän güýçli adamdygyna, şol güýji arkaly hudawy güýjr eýedigine ynanylypdyr. Awa çykýanlar oňa doga-dileg edipdir. Şeýle-de aw bilen baglanyşykly Mohol Toýon atly ruhuñam bardygyna ynanylypdyr.

Ali KEMAL ERDEM.

Şenbe, 06.02.2021 ý. Edebi makalalar